

Актуальні проблеми застосування відеоконференції у кримінальному провадженні: аналіз практики Європейського суду з прав людини

Можливість застосування відеоконференції у кримінальному провадженні в Україні з'явилася у зв'язку з ратифікацією нею Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 р. та прийняттям Кримінального процесуального кодексу 2012 р. Враховуючи особливий інтерес до цієї новітньої форми кримінального провадження, виникає необхідність аналізу рішень Європейського суду з прав людини та узагальнення на їх основі окремих вимог до процедури застосування відеоконференції.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Європейський суд) є одним з найавторитетніших міжнародних судових органів і був створений в 1959 р. як спеціальний механізм захисту прав людини, проголошених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція). Як свідчать статистичні дані, в 2012 р. Україна зайняла четверте місце серед членів Ради Європи за кількістю поданих заяв у ЄСПЛ – 10,4 тис. (8,2 %), після Росії – 28,6 тис. (22,3 %), Турції – 16,9 тис. (13,2 %) та Італії – 14,2 тис. (11,1 %) [2]. Ці дані, з одного боку, вказують на позитивну тенденцію щодо реалізації громадянами права на захист передбачених Конвенцією прав та основоположних свобод, однак, з іншого – свідчать про недостатню ефективність національних засобів їх захисту. Наведене зумовлює необхідність адаптації українського законодавства та правозастосовчої практики, у тому числі щодо застосування відеоконференції, до стандартів Конвенції, офіційне тлумачення яких міститься у рішеннях Європейського суду.

Особливої уваги заслуговує питання допустимості відеоконференції як форми участі в судовому провадженні. В цьому аспекті показовою є справа «Марчелло Віола проти Італії» [5]. Заявник, зокрема, оскаржив рішення суду присяжних, мотивуючи це тим, що він був змушений брати участь у суді апеляційної інстанції у режимі відеоконференції. З цього приводу ЄСПЛ констатував, що в інтересах чесного і справедливого судового розгляду особиста присутність обвинуваченого у суді має принципове значення. Водночас, застосування відеоконференції не суперечить Конвенції та іншим міжнародним актам, однак воно має бути вмотивоване (наприклад, захистом

свідків і потерпілих, дотриманням розумного строку судового провадження тощо).

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що, навіть у випадку, коли суд апеляційної чи касаційної інстанції може переглянути справу як з точки зору фактів, так і права, із ст. 6 Конвенції не впливає безумовне право на її публічне слухання або, тим більше, на обов'язкову особисту участь обвинуваченого у судовому провадженні. При розгляді цього питання повинні враховуватися особливості конкретного провадження і те, чи ефективно інтереси захисту представлені та гарантовані у суді.

Саме тому Європейський суд не встановив порушення ст. 6 Конвенції у справі «Голубев проти Росії» [3], обґрунтовуючи це тим, що фізична присутність обвинуваченого у залі судового засідання є вкрай бажаною, але не є самоціллю, оскільки вона є засобом досягнення важливішої мети – забезпечення справедливого судового розгляду в цілому. А тому, незважаючи на те, що заявник при розгляді справи у Верховному Суді РФ особисто присутній не був, його права порушені не були, оскільки він: по-перше, завчасно не заявив клопотання про особисту участь у судовому провадженні; по-друге, не заперечував проти слухання справи у режимі відеоконференції у ході судового розгляду; по-третє, мав можливість проконсультуватися зі своїм захисником наодинці до початку судового засідання. Крім того, у заявника було два захисники, один з яких під час розгляду справи міг перебувати у залі судового засідання, а інший – у слідчому ізоляторі та конфіденційно спілкуватись з обвинуваченим.

Що ж до умов проведення відеоконференції, то змагальність процесу передбачає не тільки право обвинуваченого бути присутнім, але й чути і бачити інших учасників судового провадження та стежити за його ходом. У випадку, якщо в нього немає такої можливості, то ця обставина може бути використана як підстава для оскарження рішення, але тільки за умови, що вона була предметом обговорення у ході судового розгляду. Зокрема, у справі «Григор'євських проти Росії» [4], заявник стверджував, що він не міг зосередитися на засіданні через погану якість звуку, звертав увагу суду на незадовільний стан свого здоров'я, що підтверджувався медичною довідкою (туговухість), а також завчасно та під час засідання просив забезпечити йому особисту участь у розгляді справи, але його прохання судом задоволені не були.

Враховуючи ці обставини, ЄСПЛ ухвалив, що суд повинен гарантувати обвинуваченому можливість ефективно брати участь у судовому провадженні та бути вислуханим без технічних перешкод.

На особливу увагу заслуговує також питання про необхідність участі при застосуванні відеоконференції захисника, адже, відповідно до ст. 6 Конвенції обвинувачений має право захищати себе особисто або за допомогою обраного ним захисника, а також користуватися послугами призначеного йому захисника безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя [1].

Як підкреслюється у рішеннях ЄСПЛ, у більшості випадків участь обвинуваченого у судовому провадженні в режимі відеоконференції без захисника ставить його в не вигідне становище, особливо при особистій участі сторони обвинувачення у залі суду. Наприклад, у справах «Шугась проти Росії» [7], «Шулєпов проти Росії» [8] і «Григор'євських проти Росії» [4] ЄСПЛ встановив порушення прав обвинуваченого на справедливий судовий розгляд у зв'язку з відсутністю захисника під час розгляду справи у касаційній інстанції. Саме тому, при застосування відеоконференції, суд з власної ініціативи зобов'язаний упевнитися, що обвинувачений відмовився від захисту, і якщо ні – призначити йому захисника, незалежно від того, заявляв він відповідне клопотання чи ні. При цьому слід брати до уваги тяжкість вчиненого злочину та міру покарання.

Зміст ст. 6 Конвенції передбачає не тільки право мати захисника, а й право на забезпечення ефективності його правової допомоги, у тому числі, можливість обвинуваченого роз'яснити йому власну версію подій, вказати на свідчення, з якими він не згідний, повідомити ті факти, які можуть бути використані на його користь тощо.

Показовою у цьому аспекті є справа громадянина Росії Сахновського, що розглядалася із застосуванням відеоконференції між Верховним Судом РФ та слідчим ізолятором Новосибірська, які розташовані на відстані більше 3 тис. км. один від одного. Верховний Суд РФ призначив обвинуваченому безкоштовного захисника та надав їм до початку слухань п'ятнадцять хвилин для конфіденційного спілкування у режимі відеоконференції [6].

Обставини цієї справи свідчать, що у даному випадку ключове питання полягало не у відсутності захисника, тому що він був призначений, а в ефективності його правової допомоги. Враховуючи це, ЄСПЛ у зазначеній справі ухвалив, що призначений судом захисник міг виконувати свої функції лише номінально, тому що приступив до їх виконання в день її розгляду і йому було надано тільки п'ятнадцять хвилин для спілкування з підзахисним у режимі відеоконференції. А це дає підстави для висновку, що Верховний Суд РФ не забезпечив надання обвинуваченому ефективної правової допомоги.

Принциповим при здійсненні судового провадження у режимі відеоконференції є також забезпечення права обвинуваченого на спілкування зі своїм захисником без ризику бути почутими третьою стороною (конфіденційне спілкування). Це право є однією з основних вимог справедливого судового розгляду і впливає з п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції. Адже, якщо захисник не може конфіденційно спілкуватися з обвинуваченим і отримувати від нього необхідні інструкції, його допомога є неефективною, а тому будь-які заходи, що обмежують права захисту, повинні бути аргументовані та виправдані обставинами справи і якщо меншого обмежувального заходу буде достатньо, то саме він й повинен застосовуватися.

Викладене дає підстави для таких висновків:

- 1) відеоконференція є прийнятною формою участі обвинуваченого у судовому провадженні, вона передбачена рядом міжнародних документів і не суперечить принципам справедливості та публічності судового розгляду;
- 2) відеоконференція може застосовуватися і без згоди обвинуваченого, однак необхідність її використання повинна бути вмотивована;
- 3) стаття 6 Конвенції не передбачає безумовного права на публічне слухання справи і тим більше права на особисту участь у ньому обвинуваченого, навіть якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції вправі повністю переглянути справу з точки зору як фактів, так і права;
- 4) ефективна участь у судовому розгляді передбачає не тільки право обвинуваченого бути присутнім, а також чути і бачити інших учасників судового провадження та стежити за його ходом без технічних перешкод;
- 5) судове провадження у режимі відеоконференції зобов'язує суд з власної ініціативи упевнитися, чи відмовився обвинувачений від захисту, і якщо ні, призначити йому захисника та забезпечити умови для надання ефективної правової допомоги, навіть за відсутності клопотання про це;
- 6) однією з основних вимог справедливого судового розгляду є надання обвинуваченому та його захиснику права спілкуватися без ризику бути почутими іншими учасниками (конфіденційне спілкування), що зобов'язує суд створити їм для цього всі необхідні умови.

Джерела

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 04 листопада 1950 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Annual Report 2012. European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/9A8CE219-E94F-47AE-983C-B4F6E4FCE03C/0/2012_Rapport_Annuel_EN.pdf
3. Case of Golubev v. Russia (Application no. 26260/02). Strasbourg, 09 November 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://echr.ketse.com/doc/26260.02-en-20061109/view/>
4. Case of Grigoryevskikh v. Russia (Application no. 22/03). Strasbourg, 09 July 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["GRIGORYEVSKIKH"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-92105"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)
5. Case of Marcello Viola v. Italy (Application no. 45106/04). Strasbourg, 05 January 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["marcello viola"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)
6. Case of Sakhnovskiy v. Russia (Application no. 21272/03). Strasbourg, 02 November 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["SAKHNOVSKIY"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-101568"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)
7. Case of Shugayev v. Russia (Application no. 11020/03). Strasbourg, 14 April 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["SHUGAYEV"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-96701"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)
8. Case of Shulepov v. Russia (Application no. 15435/03). Strasbourg, 01 December 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["Shulepov"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-87229"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)